

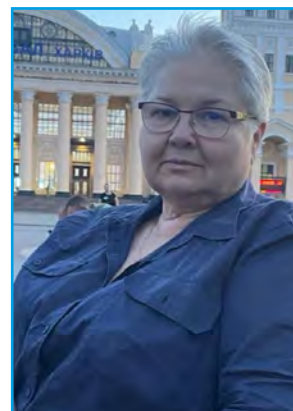


Артем Кияновський – кандидат педагогічних наук, директор КЗ «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради, Херсон, Україна.

Коло наукових інтересів: організація освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, управлінська діяльність, методика навчання фізики.

✉ shgt@ukr.net

🆔 <https://orcid.org/0009-0009-9762-8366>



Галина Гуренок –

практичний психолог, спеціаліст вищої категорії, керівник освітньої лабораторії психологічної підтримки учасників освітнього процесу КЗ «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради, м. Херсон, Україна.

Коло наукових інтересів: практична психологія, методика навчання біології, хімії.

✉ Himiyashgt@gmail.com

УДК 373.1:159.9+37.04

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-1-168-175>

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ У ПРИФРОНТОВИХ ГРОМАДАХ

(за досвідом роботи КЗ «НВК «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради)

Анотація. У статті описано систему психологічної та педагогічної реабілітації дітей у прифронтовій громаді на прикладі роботи комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради (м. Херсон). У корпусі початкової школи облаштовано безпечне укриття, яке відповідає всім нормам та максимально комфортне для перебування дітей, педагогів і батьків, та створено Центр психологічної допомоги дітям. Актуальність такого Центру безперечна, оскільки місто, у якому проживає понад 8 тисяч дітей, щодня обстрілюється з грудня 2022 року. Запит батьків зумовив організацію у 2023/2024 навчальному році комплексних занять у малих групах, де з дітьми працюють не тільки практичний психолог, логопед, дефектолог, а й учителі початкової школи, англійської мови. Крім того, розпочала роботу Освітня лабораторія психологічної підтримки учасників освітнього процесу.

Дії адміністрації «Школи гуманітарної праці» щодо реабілітації дітей ґрунтуються на результатах анкетувань батьків і дітей, частково поданих у статті.

Відповідно до тематики наукової розвідки розкрито особливості реакції дітей на труднощі та стресові ситуації порівняно з реакціями дорослих, визначено важливість психологічної роботи не лише з дитиною, а й із її батьками. Надано перелік методик, використовуваних психологами в індивідуальній роботі з родинами й педагогами; розклад індивідуальних консультацій у Центрі для учнів 1-го, 2-го, 4-го, 5-го та 6-го класів.

Оскільки описана система психологічної та педагогічної реабілітації показує позитивну динаміку, об'єктивно спостерігаються обнадійливі зміни, основний висновок полягає в необхідності комплексного підходу до реабілітації дітей у прифронтових громадах.

Ключові слова: психологічна реабілітація дітей; педагогічна реабілітація дітей; психологічна компетентність батьків; прифронтові громади; безпечне освітнє середовище.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Через збройну агресію росії українські діти сьогодні не почувуються в безпеці. Особливо діти, які, на жаль, залишаються поблизу лінії фронту, в окупації чи на звільнених територіях. Усі маленькі українці нині потребують допомоги й уваги.

Нині в місті Херсоні через різні обставини залишається досить значна частка дитячого населення. Це діти, які пережили окупацію разом зі своїми батьками, перебуваючи в гнітній атмосфері жаху та невизначеності; або ті, що встигли вибратися з лівого берега під час повені, спричиненої підривом Каховської ГЕС; або такі, яких удалося повернути з депортації. Головне, це діти, які постійно, щодня й щоночі, переживають складні травматичні події, ризикують потрапити під обстріли, вчать розрізняти «прильоти» та «вильоти», бачать руйнування й чують про загиблих і поранених, разом зі своїми рідними переживають усі небезпеки прифронтового міста.

Нині перед нами постають несподівані життєві і професійні виклики. Нам доводиться жити і працювати в надзвичайно складних умовах, до яких ми всі не були готові ні фізично, ні психологічно. І освітяни, і учні, і батьки стали потребувати більше психологічної підтримки у розвитку стійкості та адаптивності, щоб вистояти і зберегти своє емоційне і психічне здоров'я, вберегти себе і близьких, продуктивно працювати та навчатися.

Забезпечення якості освіти зараз ґрунтується не стільки на інноваційності чи інтерактивності завдань, запропонованих учителем, а передовсім на створенні оптимального в цих умовах, безпечного середовища для спілкування між учнями та педагогами, батьками, громадськістю.

Аналіз основних досліджень і публікацій із проблеми, що розглядається в статті, та значення аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття. Комплексного дослідження психологічної та педагогічної реабілітації дітей у прифронтових громадах на сьогодні немає, проте є праці про психологічну підтримку дітей, з'являються різноманітні соціальні, зокрема міжнародні, проекти, дотичні проблеми обговорюють на наукових конференціях.

Питання діяльності психологічної служби в закладах освіти вивчають Ш. Баратов, А. Обухівська, В. Острова, В. Панок, В. Чудакова, Л. Чупров, Ш. Шаріпов та ін. Аналізуючи організацію діяльності психологічної служби в ЗЗСО в умовах воєнного стану, О. Флярковська, С. Заєць і В. Мельничук (Флярковська, Заєць, Мельничук, 2023) доходять висновку, що цей аспект потребує вдосконалення й використання найкращих світових практик. Психологічній допомозі дітям війни присвячено монографію В. Зливкова, С. Лукомської, Н. Євдокимової та С. Ліпінської (Зливков, Лукомська, Євдокимова, Ліпінська, 2023), де докладно розписано психологічні реакції дітей під час війни й види психосоціальної допомоги їм.

Лише деякі наукові праці присвячено проблемам безпеки освітнього середовища під час війни. Наприклад, В. Духневич описує технологію формування фізично й психологічно безпечного середовища (Духневич, 2022), наголошуючи, що досягнення результату не повинно означати припинення піклування про безпеку, будь-які заходи потребують удосконалення й коригування; І. Шульга вивчає інклюзивний і здоров'язбережувальний аспекти такого середовища (Шульга, 2023), зазначаючи, що принципи безпеки, інклюзивності та збереження здоров'я є базовими в контексті національної безпеки країни. С. Трубачева, О. Мушка й П. Замаскіна (Трубачева,

Мушка, Замаскіна, 2023) вказують, що безпековість освітнього середовища досягається, зокрема, завдяки використанню можливостей цифровізації, вочевидь, маючи на увазі безпеку фізичну.

Психологічний і педагогічний аспекти проблеми реабілітації дітей у прифронтових громадах розкрито нерівномірно. Для системності наукового пошуку бракує методичних праць або розвідок, опису успішного досвіду роботи прифронтових закладів загальної середньої освіти.

Мета нашої статті – описати систему психологічної та педагогічної реабілітації дітей у прифронтовій громаді на прикладі роботи комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради.

Відповідно до мети поставлено й вирішено такі **завдання**: з'ясувати психологічні проблеми дітей, із якими стикаються працівники створеного Центру психологічної допомоги дітям; показати роль батьків у подоланні наслідків травмування дитини війною, а також в організації роботи Центру; описати комплекс реабілітаційних заходів для дітей; окреслити напрям діяльності створеної Освітньої лабораторії психологічної підтримки учасників освітнього процесу.

Основними методами дослідження обрано такі: описовий, метод опитування, групування, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На базі КЗ «НВК «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради в корпусі початкової школи створено **Центр психологічної допомоги дітям**. Тут облаштовано затишне й безпечне укриття, яке відповідає всім нормам та максимально комфортне для перебування дітей, педагогів і батьків. Під час організації укриття ми, зокрема, керувалися рекомендаціями, оприлюдненими Міністерством освіти і науки України (Безпека під час навчання: рекомендації щодо організації укриття, 2022). Важливим чинником створення Центру стало те, що в місті залишилися педагоги й спеціалісти початкової школи, які здатні організувати та проводити різноманітні заняття для дітей.

На час написання статті, а саме – у грудні 2023 року, місто Херсон обстрілюється вже рік. Нині тут проживає більш як 70 тисяч мешканців, із них понад 8 тисяч дітей. Не потрібно спеціальних досліджень, щоб розуміти: усі мешканці – і діти, і дорослі – переживають різноманітні наслідки перебування в зоні бойових дій.

Діти прифронтових громад отримують травматичний досвід насамперед через безпосередній вплив подій та обставин (постійні тривоги, обстріли, руйнування), зміну звичного середовища, способу життя, оточення, ускладнену шкільну ситуацію (довготривале дистанційне навчання, неспішність через освітні втрати під час окупації, часту відсутність інтернет-зв'язку, світла тощо).

Характерними симптомами травматизації в дітей є перепади настрою – «емоційні гойдалки», підвищення тривожності, порушення сну, харчової поведінки, зниження мотивації та здатності до навчання, погіршення концентрації уваги, пам'яті, агресія, плаксивість. Безумовно, прояв симптомів залежить від багатьох обставин: віку й стану здоров'я дитини, тривалості та інтенсивності травматизації, пережитих утрат, а головне, від того, хто з дорослих і в якому стані перебуває поруч.

Те, як діти реагують на труднощі, співвідносно з їхнім віком і рівнем розвитку. Але насамперед із тим, як взаємодіють із ними та між собою їхні батьки, педагоги й інші дорослі.

Наприклад, маленькі діти не здатні повністю зрозуміти, що відбувається навколо, і особливо потребують підтримки дорослих. Зазвичай вони справляються краще, коли поруч перебувають сильні, спокійні дорослі. У дітей та підлітків виявляються такі ж реакції дистресу (відсутність будь-якої реакції, агресія, уникання, заперечення та ін.), що й у дорослих, вони віддзеркалюють норму реагування на події навколо.

Дорослі можуть упоратися з ситуацією самостійно, натомість діти потребують підтримки та перебування поряд із дорослими, які допоможуть їм подолати кризу й адаптуватися до нових умов. Дитина може розвиватися відповідно до свого віку в стабільних безпечних умовах. Під час війни цей процес порушується, і для його відновлення необхідно подбати про безпеку та емоційну стабільність, перш за все на сімейному рівні. У ситуаціях небезпеки й стресу дорослі є для дітей опорою, а їхній емоційний стан – орієнтиром та індикатором безпеки, адже справжнє

відчуття безпеки дитині дають лише близькі довірливі стосунки з «її» дорослим, який відповідає за існування дитини. Але часто ми стикаємося із ситуацією, коли самі дорослі переживають дезадаптацію (повну або часткову втрату здатності пристосуватися до середовища) та стрес і не можуть бути ресурсом для дітей, допомагати їм упоратися з пережитим. Якщо дитина не має належної підтримки в сім'ї, не почувається безпечно – тоді в її поведінці й стані можуть виникати певні порушення. Це помітно також у шкільному житті такої дитини.

Вивчавши досвід роботи подібних центрів у місті Миколаєві, який також зазнавав обстрілів, ми були здивовані відсутністю звернень за психологічною допомогою. Але, як виявилось, так само і батьки наших учнів не звертають уваги або не надають належної оцінки змінам у поведінці дітей, чи вважають, що ці зміни не потребують корекції.

Центр психологічної допомоги дітям створено для проведення насамперед психологічної реабілітації, а це – «система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, процесів, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості» (Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» № 2961-IV, 2005).

В індивідуальній роботі з родинами й педагогами психологи нашого Центру використовують такі методики:

1. Тест «Рівень тривожності та схильності дитини до неврозу» (за О. Захаровим), призначений для дорослих (батьків, педагогів).
2. Методика «Шкала невротизації особистості батьків» (за О. Захаровим), призначена для дорослих (батьків).
3. Опитувальник «Критерії визначення тривожності у дитини» (за П. Бейкер і М. Алворд), призначений для дорослих (батьків, педагогів).
4. Опитувальник для виявлення тривожності у дитини (за Р. Лаврентьєвою та Т. Титаренко) призначений для дорослих (батьків, педагогів).
5. Тест тривожності Р. Темл, М. Доркі, В. Амен (для молодшого шкільного віку – 4–7 років).
6. Методика «Вимір рівня тривожності Тейлора» (адаптована Т. Немчиним), вік досліджуваних – з 12 років.
7. Тест «Визначення ступеня схильності до стресу» (адаптований М. Прилуцькою), вік досліджуваних – з 12–16 років.

Наше дослідження 85 родин щодо оцінювання батьками психологічного стану дитини виявило, що тільки 10% батьків вважають, що в ситуаціях, пов'язаних із наслідками перебування дітей у зоні бойових дій, у прифронтовому місті необхідна психологічна допомога, і тільки 15% батьків помітили проблеми в психологічному стані своїх дітей.

Також в анкетах 10% батьків указали, що звертались за допомогою до психолога, діти були залучені до групових занять за типом гурткової роботи, але батьки не отримали бажаного результату, що призвело до розчарувань і недовіри. Тому для нашого Центру актуальним поставало питання щодо створення середовища психологічної реабілітації, яке б відповідало потребам мешканців прифронтового міста.

Загалом, аналізуючи відповіді батьків і педагогів, результати опитування учнів, ми дійшли висновку, що всі діти так чи інакше потребують психологічної реабілітації, а батьки й педагоги – підвищення рівня психологічної компетентності, отримання спеціальних знань і вмій щодо особливостей надання психологічної та емоційної підтримки дитині.

Щоб ефективно надати допомогу дитині, насамперед необхідно працювати з її батьками. Чим молодша дитина, тим більше часу й зусиль цьому варто приділяти.

Діти, які пережили травматичні події, але при цьому мали емоційно стабільних батьків, можуть не мати наслідків пережитого. І навпаки. Тому першим кроком для батьків є психологічна освіта й стабілізація дитини опосередковано, через власний стан.

Батьківський потенціал можна використати для подолання наслідків травмування дитини війною та підтримки, якщо батьки дотримуються демократичного стилю виховання. Особливістю цього стилю взаємин є тверде, послідовне й водночас гнучке виховання. Батьки завжди

пояснюють мотиви своїх вимог, заохочують їх обговорення з дитиною. Влада використовується лише в міру необхідності; у дитині цінується як слухняність, так і незалежність. За такого стилю виховання батьки встановлюють правила й твердо втілюють їх у життя; вони прислухаються до думки дитини, хоч і не діють винятково відповідно до її бажань. Цей стиль найбільшою мірою сприяє розвитку в дитини самостійності, активності, ініціативи й соціальної відповідальності. Сповідування агресивного або авторитарного стилю батьківства може стати додатковим травмувальним чинником.

До роботи в Центрі залучені спеціалісти «Школи гуманітарної праці»: практичні психологи Г. Гурунок, В. Головатюк, дефектологи І. Рилєєва, А. Нікіфорова, учитель-логопед І. Глуценко.

За бажанням батьків ще минулого навчального року для дітей були організовані півгодинні заняття з практичним психологом з елементами арттерапії двічі на тиждень. Але наші спостереження й відгуки батьків свідчать про недостатню ефективність такої організації: лише 8% батьків указали, що достатньо двох занять на тиждень, 29% відзначили необхідність додаткових занять із логопедом, 46% воліли би поглибити знання дітей з іноземної мови, 71% визнав, що дітям важливо та цікаво опинитися, хоч не надовго, у звичних, безпечних і прогнозованих умовах шкільного соціуму, поряд з учителем, у колі друзів.

З початку 2023/2024 навчального року організовано *комплексні заняття* в малих групах, де з дітьми працюють учителі початкової школи, англійської мови, практичний психолог, логопед, дефектолог.

Відгуки учнів свідчать про значне зацікавлення уроками іноземної мови: в анкетах діти наголошують, що вивчення англійської мови їм подобається, відкриває для них майбутнє; крім того, вони описують свої мрії, а це вже саме по собі є виходом зі стресового стану (планування, мрії, бажання). Робота з логопедом, дефектологом забезпечує освоєння дихальних технік, емоційну саморегуляцію. Тобто завдяки проведенню занять підвищується ресурсність психологічного стану дітей.

У таблиці 1 наведемо розклад занять нашого Центру.

Таблиця 1.

**Розклад індивідуальних консультацій у Центрі психологічної допомоги дітям
(на базі КЗ «НВК «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради)**

1 клас, I зміна					
Час	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця
9:00–9:30	Читання	Читання	Читання	Математика	ZOOM
9:40–10:10	Письмо	Математика	Письмо	Читання	
10:20–10:50	Математика	Англ.мова	Математика	Англ.мова	
11:00–12:50	Логопед	Письмо	Логопед	Письмо	
1 клас, II зміна					
Час	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця
10:00–11:00	Логопед	Англ.мова	Логопед	Англ.мова	ZOOM
11:00–11:30	Читання	Читання	Читання	Математика	
11:40–12:10	Письмо	Математика	Письмо	Читання	
12:20–12:50	Математика	Англ.мова	Математика	Англ.мова	
2 клас					
Час	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця
9:00–9:30	Українське чит.	Англійська мова	Українське чит.	Англ.мова	ZOOM
9:40–10:10	Українська мова	Математика	Математика	Художня праця	
10:20–10:50	Англійська мова	Українська мова	Українська мова	Математика	
11:00–12:50	Музика	Українське чит.	Англ.мова	Українська мова	

4 клас					
Час	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця
9:00–9:30	Математика	ZOOM	Математика	ZOOM	Математика
9:40–10:10	Художня праця		Українська мова		Художня праця
10:20–10:50	Українська мова		Англ. мова		Математика
11:00–12:50	Англійська мова		Українське чит.		Англ. мова
13:00-	Українське чит.		Українська мова		Музика
					Психолог
5 клас					
Час	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця
9:00–9:30	Українська мова	ZOOM	Англійська мова	ZOOM	Математика
9:40–10:10	Українська мова		Математика		Математика
10:20–10:50	Художня праця		Українська літ.		Англійська мова
11:00–12:50	Художня праця		Українська літ.		Музика
13:00-	Англійська мова		Математика		Психолог
6 клас					
Час	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця
9:00–9:30	Англійська мова	ZOOM	Українська літ.	ZOOM	Англійська мова
9:40–10:10	Музика		Українська літ.		Художня праця
10:20–10:50	Українська мова		Математика		Математика
11:00–12:50	Українська мова		Математика		Математика
13:00-	Художня праця		Англійська мова		Українська мова
					Українська мова

Результативність роботи за такою системою стала відчуватися вже після двох місяців регулярних занять: діти зацікавлені, активні, проявляють позитивні емоції, почастишали дитячі посмішки, у приміщенні лунає веселий сміх. Більшість батьків відзначають зміну власної поведінки та ставлення до дітей під впливом рекомендацій спеціалістів Центру.

З метою забезпечення ресурсної підтримки педагогів закладу освіти, міста Херсона й Херсонської області на базі НВК «Школа гуманітарної праці» на початку навчального року створено **Освітню лабораторію психологічної підтримки учасників освітнього процесу**.

За запитом педагогів, практичних психологів області та міста було проведено вебінари з актуальних тем:

- «Особливості організації роботи психологічної служби закладів освіти»;
- «Психологічні основи збереження здоров'я учасників освітнього процесу»;
- «Психологічна підтримка учасників освітнього процесу»;
- «Основні шляхи та напрями психологічної реабілітації учасників освітнього процесу»;
- «Ознаки й прояви емоційних порушень у дітей різного віку, психоемоційна підтримка дітей і батьків»;
- «Можливості опанування складної життєвої ситуації та ресурси індивідуального контролю».

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок в обраному напрямі. Побудована система психологічної та педагогічної реабілітації протягом трьох місяців показує позитивну динаміку, об'єктивно спостерігаються обнадійливі зміни. Варто зазначити, що окремо кожен зі спеціалістів – педагог, чи практичний психолог, чи логопед можуть досягнути результату, але саме комплексна робота невеликого Центру значно ефективніша. У перспективних планах – створення програм для підвищення психологічної компетентності батьків, психологічні сторін-

ки й терапевтичні казки для дітей в етері шкільного інтернет-радіо «1000 друзів». Це дасть можливість поступово створити підтримувальне безпечне середовище для дітей і батьків в умовах прифронтової громади та сприятиме формуванню в дітей захисних ресурсів, спираючись на які, вони зможуть справлятися з важкими ситуаціями.

Використані джерела

- Міністерство освіти і науки України. (28 липня, 2022). *Безпека під час навчання: рекомендації щодо організації укриття*. <https://mon.gov.ua/ua/news/bezpeka-pid-chas-navchannya-rekomendaciyi-shodo-organizaciyi-ukrittya>
- Духневич, В. (2022). Створення безпечного освітнього середовища: «Шість кроків до безпеки». *Проблеми політичної психології*, 12(26), 266–278. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-105>
- Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» № 2961-IV (2005, 06 жовтня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#top>
- Зликов, В., Лукомська, С., Євдокимова, Н., Ліпінська, С. (2023). *Діти і війна*: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.
- Трубачева, С., Мушка, О., Замаскіна, П. (2023). Особливості проектування освітнього середовища в умовах цифровізації суспільства під час воєнного стану в Україні. *Український педагогічний журнал*, 4, 46–52. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-4-46-52>
- Флярковська, О., Заєць, С., Мельничук, В. (2023). Організація діяльності психологічної служби у закладах загальної середньої освіти: міжнародний досвід та вітчизняні реалії в умовах воєнного стану. *Проблеми освіти*, 2(99), 199–213.
- Шульга, І. (2023). Безпечне освітнє середовище в умовах воєнного часу: інклюзивний і здоров'язберігаючий аспекти. У А. А. Криськов, Н. В. Габрусєва (Упоряд.) *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки* (с. 41–43). Тернопільський національний технічний університет імені І. Пулюя, ФОП Паляниця В. А. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/29903>

References

- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (28 lypnia, 2022). *Bezpeka pid chas navchannia: rekomendatsii shchodo orhanizatsii ukryttia*. <https://mon.gov.ua/ua/news/bezpeka-pid-chas-navchannya-rekomendaciyi-shodo-organizaciyi-ukrittya> (in Ukrainian).
- Dukhnevych, V. (2022). Stvorennia bezpechnoho osvitnoho seredovyshcha: «Shist krokiv do bezpeky». *Problemy politychnoi psykhologii*, 12(26), 266–278. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-105> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy «Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini» № 2961-IV (2005, 06 zhovtnia). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#top> (in Ukrainian).
- Zlyvko, V., Lukomska, S., Yevdokymova, N., Lipinska, S. (2023). *Dity i viina*: monohrafiia. Kyiv.-Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. (in Ukrainian).
- Trubacheva, S., Mushka, O., Zamaskina, P. (2023). Osoblyvosti proiektuvannia osvitnoho seredovyshcha v umovakh tsyfrovizatsii suspilstva pid chas voiennoho stanu v Ukraini. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 4, 46–52. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-4-46-52> (in Ukrainian).
- Fliarkovska, O., Zaiets, S., Melnychuk, V. (2023). Orhanizatsiia diialnosti psykhologichnoi sluzhby u zakladakh zahalnoi serednoi osvity: mizhnarodnyi dosvid ta vitchyzniani realii v umovakh voiennoho stanu. *Problemy osvity*, 2(99), 199–213. (in Ukrainian).
- Shulha, I. (2023). Bezpechne osvitnie seredovyshche v umovakh voiennoho chasu: inkluzyvnyi i zdoroviazberihaiuchy aspekty. U A. A. Kryskov, N. V. Habrusieva (Uporiad.) *Voieni konfliktky ta tekhnohenni katastrofy: istorychni ta psykhologichni naslidky* (s. 41–43). Ternopilskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet imeni I. Puliua, FOP Palianytsia V. A. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/29903> (in Ukrainian).

Artem Kyianovskyi, The Candidate of Pedagogical Sciences, the Headmaster of the Communal Institution “Educational complex “School of Liberal Arts” of the Kherson Regional Council, Kherson, Ukraine.

Research interests: organization of educational process in institutions of general secondary education, management activity, methods of teaching Physics.

Halyna Hurenok, practical psychologist, a specialist of the highest category, the head of the educational laboratory of psychological support of the participants in the educational process of the Communal Institution “Educational complex “School of Liberal Arts” of the Kherson Regional Council, Kherson, Ukraine.

Research interests: practical psychology, methods of teaching biology, chemistry.

THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN IN FRONT-LINE COMMUNITIES

(according to the work experience of the Communal Institution “Educational Complex “School of Liberal Arts” of the Kherson Regional Council)

Abstract. The article describes the system of psychological and pedagogical rehabilitation of children in the front-line community on the example of the work of the Communal Institution “Educational Complex “School of Liberal Arts” of the Kherson Regional Council (Kherson). In the building of the elementary school, a safe shelter has been arranged, which meets all the standards and is as comfortable as possible for children, teachers and parents, and along with this the Centre for Psychological Assistance for Children has been established. The relevance of such a Centre is indisputable, since the city, which is home to more than 8,000 children, has been shelled every day since December 2022. The parents’ request led to the organization in the 2023/2024 academic year of complex classes in small groups, where not only a practical psychologist, speech therapist, speech pathologist, but also elementary school and English language teachers work with children. In addition, the Educational Laboratory of psychological support for participants in the educational process has started to work.

The actions of the “School of Liberal Arts” administration regarding the rehabilitation of children are based on the results of questionnaires of parents and children, partially presented in the article.

In accordance with the subject of scientific research, the peculiarities of children’s reactions to difficulties and stressful situations compared to the reactions of adults were revealed, and the importance of psychological work not only with children, but also with their parents was determined. A list of methods used by psychologists in individual work with families and teachers as well as the schedule of individual consultations at the Centre for students of the 1st, 2nd, 4th, 5th and 6th grades are provided.

Since the described system of psychological and pedagogical rehabilitation shows positive dynamics and encouraging changes are objectively observed, the main conclusion is the need for a comprehensive approach to the rehabilitation of children in frontline communities.

Keywords: psychological rehabilitation of children; pedagogical rehabilitation of children; psychological competence of parents; frontline communities; safe educational environment.